

VU Research Portal

Antwoorden op andersheid

Bos, G.F.

2016

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Bos, G. F. (2016). *Antwoorden op andersheid: Over ontmoetingen tussen mensen met en zonder verstandelijke beperking in omgekeerde-integratiesettingen*. [, Vrije Universiteit Amsterdam].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

personeelsleden uit te dagen en in staat te stellen om zich te ontwikkelen tot normatieve professionals. Ze zouden bijvoorbeeld ieder jaar één werknemer twee uur per dienst kunnen vrij roosteren om op verschillende plekken in de organisatie participerende observatie te doen (zie hoofdstuk 2.2.2). De betreffende persoon krijgt daarmee twee uur de tijd om ergens te gaan zitten, observeren, luisteren, meedoen en ervaren – aandachtig, betrokken en alert, maar zonder meteen te oordelen of in te grijpen (zie Brons, 2014). Als gevolg van deze ongewone positie en activiteit, kunnen bij deze zorgverlener reflecties op de dagelijkse zorgprocessen en de relationele kant ervan op gang komen. Via de feedback die hij op basis van deze reflecties aan zijn collega's geeft, kunnen ze samen nadenken over verbeteringen in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking.

Voor een goed en veilig verloop van dit proces is het essentieel dat zowel de observerende zorgverlener als zijn geobserveerde collega's getraind en begeleid worden door een ervaren onderzoeker. De ontwikkeling van normatieve professionaliteit is immers geen neutrale aangelegenheid en zal onvermijdelijk leiden tot kritiek op bestaande praktijken. In groepsverband zou deze kritiek kunnen worden ingebracht en besproken volgens de uitgangspunten en doelstellingen van een 'kritische dialoog' die gericht is op 'het duidelijk krijgen, begrijpen, respecteren van en ook communiceerbaar maken van verschil in opvatting' (Smaling, 2008, p. 22).

In beroepsonderwijs leren reflecteren op de zorgrelatie

Ook tijdens hun opleiding zouden toekomstige woon- en activiteitenbegeleiders in de verstandelijk gehandicaptenzorgsector kunnen leren om geregeld stil te staan bij hun eigen houding en handelen en de effecten daarvan op de houding en het gedrag van hun cliënten en van buurtbewoners zonder verstandelijke beperking (en andere buitenstaanders). Hiertoe zouden ze meer moeten leren denken in termen van het 'relatiemodel' (zie bijvoorbeeld Te Riet et al., 1998, p. 208) en niet alleen in maatschappelijke modellen of overkoepelende paradigma's.

Naast Kunnemans werk over normatieve professionaliteit, bieden ook de presentietheorie van praktisch theoloog en filosoof Andries Baart (2001; Baart & Grypdonk, 2008) en het Kwartiermaken van de aan de Universiteit van Humanistiek gepromoveerde Doortje Kal (2001/2010; Kal, Post & Wilken, 2013) hiervoor een vruchtbare voedingsbodem.

Als praktische uitwerking hiervan verwijs ik naar het nieuwe 'Kwartiermakencurriculum' van het lectoraat *Participatie, zorg en ondersteuning* van Hogeschool Utrecht (2015), waarin de presentiebenadering en het begrip normatieve professionaliteit zijn opgenomen. Het Kwartiermakencurriculum wil zorg- en ondersteuningswerkers toerusten om de samenleving beter toegankelijk te maken voor mensen die 'anders' zijn, bijvoorbeeld door het werken aan 'niches', het organiseren van 'maatjes ter plaatste' en het leren in co-creatie met behulp van spel en kunst (zie www.wmowerkplaatsen.nl/onderwijsmodules).

Samenvatting

In de Nederlandse langdurige zorg- en welzijnsector staan participatie en inclusie volop in de schijnwerpers, en roepen tegelijkertijd allerlei vragen en discussie op: Wat betekent het als we mensen met een verstandelijke beperking of psychiatrische achtergrond willen laten participeren in de samenleving? Wat vraagt dat van hen, en wat vraagt dat van burgers zonder beperking? Kunnen wij elkaar echt ontmoeten? Hoe gaan we daarbij om met onderlinge verschillen?

In dit boek doe ik verslag van mijn promotieonderzoek naar wat er gebeurt tijdens ontmoetingen in 'omgekeerde-integratiesettingen' – plekken waar personen zonder verstandelijke beperking burens worden van personen met een verstandelijke beperking. Welke betekenissen geven de betrokkenen met en zonder verstandelijke beperking aan die ontmoetingen?

In **hoofdstuk 1** breng ik de onderzoekscontext, de onderzoekslocaties en mijn onderzoeksvraag in kaart.

Daartoe schets ik allereerst de achtergrond van 'omgekeerde integratie': het Nederlandse 'vermaatschappelijkingsbeleid' dat sinds het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw opgeld doet in de verstandelijk gehandicaptenzorgsector. Vermaatschappelijkingsbeleid is het resultaat van een samenwerking tussen kritische ouders en andere pleitbezorgers van de 'burgerschapsbeweging' die de handen ineen sloegen om er samen met het ministerie van VWS naar te streven dat mensen met een handicap als burger een volwaardige plek in onze samenleving kregen. Een belangrijke stap hierbij was 'deinstitutionalisering': het ontmantelen van de vele grootschalige instituten, die uitsluiting en marginalisering in de hand werkten doordat zij als alternatieve samenlevingsvormen op grote afstand van de woonomgeving van personen zonder verstandelijke beperking stonden. In plaats van dergelijke op zichzelf staande, afgelegen, grootschalige, intramurale voorzieningen dienden zorgaanbieders kleinschalige woon- en zorgsettingen 'midden in de samenleving' te realiseren. Deze 'fysieke integratie' zou een eerste aanzet vormen tot 'volwaardig burgerschap' van mensen met verstandelijke beperking en zou ontmoetingen en verbindingen tussen mensen met en zonder handicap in de hand werken.

Niet iedereen was het er echter mee eens dat de intramurale zorginstellingen ontmanteld moesten worden. Een groep bezorgde ouders van personen met een verstandelijke beperking protesteerde, samen met een groot deel van de instellingen zelf. In hun ogen zou het verdwijnen van een beschutte woonomgeving ten koste gaan van de bewegingsvrijheid en veiligheid van hun kinderen c.q. cliënten, onder wie veel personen met een ernstige verstandelijke of meervoudige beperking en/of gedragsproblemen en/of psychiatrische problematiek. Een klein aantal van

zorgaanbieders ontwikkelde, vaak in nauwe samenspraak met de ouders van hun cliënten, omgekeerde-integratieplannen.

‘Omgekeerde integratie’ staat voor een beweging vanuit de reguliere samenleving naar het instellingsterrein: mensen zonder verstandelijke beperking komen in de nabijheid van de oorspronkelijke bewoners wonen (werken of recreëren), in plaats van andersom. De instellingsbeleidsmakers verwachtten dat omgekeerde integratie het beste van twee werelden zou verenigen: de bewegingsruimte, veiligheid en het voorzieningenniveau van het instellingsterrein en de reuring en interactie van een doorsnee Nederlandse woonwijk.

Mijn onderzoek vond plaats in vier omgekeerde-integratiesettingen. In Monster onderzocht ik wat er gebeurde in het woongebied Polanen (zorginstelling ‘s Heeren Loo Het Westerhonk), in Veldhoven deed ik onderzoek in de wijken de Berkt en Akkereind (zorginstelling Severinus), in Huis ter Heide in de buurt Sterrenberg (zorginstelling Abrona) en in Apeldoorn, ten slotte, in de wijk Groot Zonnehoeve (zorginstelling ‘s Heeren Loo Groot-Schuylenburg). In de tweede helft van hoofdstuk 1 beschrijf ik hoe de vier betrokken instellingen elk op eigen wijze vorm en invulling gaven aan omgekeerde-integratiebeleid en schets ik de situatie zoals ik die aan het begin van mijn onderzoek op de onderzoekslocaties aantrof.

In dit onderzoek wilde ik, in lijn met de uitgangspunten van ‘responsieve evaluatie’ (Stake, 1975; Guba & Lincoln, 1989; Abma, 1996, 2006) niet zozeer de veronderstellingen en doelen van de betrokken beleidsmakers evalueren, maar vooral meer inzicht krijgen in hetgeen volgens de directbetrokkenen – buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking, familieleden en zorgverleners – van belang was in het dagelijks leven in een omgekeerde-integratiesetting. Om die reden hield ik mijn aanvankelijke onderzoeksvraag bewust breed en onafgebakend:

Wat gebeurt er tussen betrokkenen met en zonder verstandelijke beperking in omgekeerde-integratiesettingen en welke betekenissen hechten zij hieraan?

In **hoofdstuk 2** beschrijf ik de kentheoretische en methodologische uitgangspunten en de dataverzamelingstechnieken die mij hielpen in de zoektocht naar antwoorden op deze vraagstelling.

In epistemologisch opzicht sluit ik aan bij een mengvorm tussen het ‘sociaalconstructivisme’ en het ‘enactivisme’ (zie respectievelijk Gergen, 1985, 2012 en Niessen, 2007). Zodoende beschouw ik 1. elk individu als een actieve betekenisgever, die in een voortdurende dynamiek tussen zijn eigen interpretaties en representaties en die van anderen vorm, invulling en zin geeft aan de wereld om hem heen en 2. de kennis die elk individu opdoet als een gevolg van actie en interactie. Met andere woorden: wij komen tot inzichten en overtuigingen over de ons omringende werkelijkheid door ons er met ons hele ‘wezen’ toe te verhouden, dus middels ons lijf, onze ervaringen én onze gedachten. Bijgevolg beschouwde ik het doen van (participatief) onderzoek in omgekeerde-integratiesettingen als een complex, meervoudig en gezamenlijk ‘kennis-makingsproces’.

Datgene wat de participanten en de onderzoeker met elkaar delen, is mede afhankelijk van de mate waarin zij met hun woorden, houding, gedrag, gedachten en lijf open staan voor elkaars verschijning, houding, gedrag en standpunten – en zich met elkaar proberen te verbinden. In lijn met deze relationele opvatting van kennisverwerving ligt het voor de hand dat ik me bij de aanvang van mijn onderzoek niet tot één vaste onderzoeksmethode beperkte, maar mijn keuzes hierin liet afhangen van wat ik tijdens de interacties met de verschillende betrokkenen waarnam en ervoer. De eerdergenoemde responsieve onderzoeksbenadering – waarin het streven naar een horizontale, open dialoog tussen zoveel mogelijke verschillende belanghebbenden bij het te evalueren proces centraal staat – sluit hier goed bij aan, door het uitgangspunt dat het onderzoeksdesign zich in de dialoog met de betrokkenen ontwikkelt.

Door het uitvoeren van participerende observatie en halfgestructureerde interviews (zie bijvoorbeeld Davies, 1998/2008; O’Reilly, 2005) probeerde ik gedurende tweeëneenhalf jaar de issues van de betrokkenen met en zonder verstandelijke beperking in kaart te brengen. Wat was volgens ieder van hen vooral van belang in omgekeerde-integratiesettingen? Hoe keken zij aan tegen elkaars aanwezigheid? En wat waren voor hen de belangrijkste aandachtspunten en zorgen? Het doel van dit alles was het stimuleren van een dialoog tussen de perspectieven van de verschillende belanghebbenden, een dialoog die tot meer zelfinzicht en wederzijds begrip zou leiden. Omdat ik ernaar streefde om met mijn onderzoek de sociale gelijkheid en rechtvaardigheid te vergroten, had ik bij het verzamelen van issues speciaal aandacht voor de tegenstellingen en controversen tussen de verhalen van de verschillende belanghebbenden.

Het leeuwendeel van de verzamelde data bestond uit veldnotities, interviewtranscripten en gespreksverslagen. Op meerdere momenten en manieren heb ik er naar gestreefd om in overleg met de onderzoeksdeelnemers tot een geloofwaardige issueselectie te komen. (Ik beschrijf in het hoofdstuk aan welke criteria ik daarbij moest voldoen.) De belangrijkste uitkomst van dit dialogische dataselectieproces was dat de omgang met ongemakkelijke, verwarrende andersheid het centrale onderzoeksthema werd.

Omdat ik als responsief onderzoeker mijn eigen perspectief inbracht én de verhalen van de onderzoeksdeelnemers coconstrueerde, diende ik vanzelfsprekend ook kritisch te reflecteren op mijn eigen standpunt, overtuigingen en motieven met betrekking tot dit onderzoek en dit onderzoeksthema. Waarom deed ik onderzoek? Wat wilde ik ermee bereiken? En waarom was ik persoonlijk zo gefascineerd door de verwarrende andersheid van zoveel betrokkenen met een verstandelijke beperking? In hoofdstuk 2 laat ik zien dat (en hoe) ik door middel van ‘auto-etnografie’ systematisch op mijn eigen positie en betrokkenheid reflecteerde (Hayano, 1979; Ellis, 2004). Aan het einde van het tweede hoofdstuk introduceer ik nog de ‘denken met theorie’-benadering van Alecia Jackson en Lisa Mazzei (2013), waarmee ik de dialogische opvatting van kennisproductie een vervolg gaf. Door de issues die raakten aan het

centrale onderzoeksthema – de omgang met ongemakkelijke, verwarrende andersheid – te interpreteren met behulp van drie metatheorieën over menselijke interactie, probeerde ik meer inzicht te krijgen in wat er gebeurde in ontmoetingen tussen betrokkenen met en zonder verstandelijke beperking in omgekeerde-integratiesettingen.

In **hoofdstuk 3** presenteer ik de drie metatheorieën die ik aan mijn data ‘assembleerde’ ten einde meer kennis over de omgang met ongemakkelijke en verwarrende andersheid te produceren. Daarbij laat ik aan de hand van een fragment uit mijn veldnotities zien hoe het assembleren van data en theorie in zijn werk gaat en welke grote rijkdom aan (reflexieve) vragen dit oplevert. De drie theorieën die ik gebruikte waren van de Canadese socioloog Erving Goffman (1959/1983), de Nederlandse socioloog en filosoof Harry Kunneman (1996) en de Duitse fenomenoloog Bernhard Waldenfels (1990/2013, 2004).

Goffman, om te beginnen, beschrijft alledaagse menselijke interacties alsof ze in een theater plaatsvinden. Ik gebruikte zijn ‘dramaturgische perspectief’ om te interpreteren wat er observeerbaar – en vaak zonder woorden – gebeurde als personen met en zonder verstandelijke beperking elkaar in een omgekeerde-integratiesetting ontmoeten. Dat deed ik enerzijds om meer inzicht te krijgen in de symboliek van ons doen en laten tijdens dergelijke ontmoetingen en anderzijds omdat Goffmans prikkelende invalshoek uitdaagt om kritisch te reflecteren op het waarom van onze houding en handelingen tijdens die interacties.

Daarnaast maakte ik gebruik van het werk van Kunneman die betoogt dat een groeiend aantal ontmoetingen in hedendaagse zorgsettings plaatsvindt in een beweeglijk, weinig uitgekristalliseerd krachtenveld van twee fundamenteel verschillende handelingsoriëntaties. Kunneman noemt de botsende wisselwerking tussen deze onverenigbare logica’s ‘interferentie’. Het interferentiegebied bestaat enerzijds uit de geobjectiveerde denkmodellen en handelingsplannen van de zorginstelling en anderzijds uit de persoons- en plaatsgebonden ervaringkennis en motieven van individuele betrokkenen. Met behulp van Kunnemans ‘interferentieperspectief’ onderzocht ik hoe en in hoeverre geobjectiveerde ‘zorginstellingslogica’ en subjectiverende ‘communicatieve logica’ bepalen wat er tijdens alledaagse ontmoetingen in omgekeerde-integratiesettingen gebeurde én welke betekenissen de deelnemers aan die gebeurtenissen gaven.

Op de derde plaats paste ik verscheidene inzichten van Waldenfels toe, die stelt dat iedere ontmoeting draait om een voorbewuste, lijfelijke respons op het vreemde dat wij ervaren als we een ander waarnemen én om de betekenissen die wij daarna – bewust – aan onze waarneming en respons verlenen. Met behulp van Waldenfels’ ‘responsieve perspectief’ richtte ik me op het uitwerken en interpreteren van de reflexieve kennis van betrokkenen over hun persoonlijke, lichaamsgebonden ervaringen tijdens ontmoetingen in omgekeerde-integratiesettingen. Dat deed ik vooral om meer inzicht te krijgen in hoe de oorspronkelijke en nieuwe buurtbewoners (en enkele

familieleden en instellingsvertegenwoordigers) in hun verhalen over die interacties aan het ervaren van vreemdheid refereren.

Door met behulp van de theorieën van Goffman, Kunneman en Waldenfels na te denken over de (in overleg met de onderzoeksdeelnemers geselecteerde) data, veranderde mijn aanvankelijk brede, onafgebakende, tweeledige onderzoeksvraag in een meer toegespitste, theoretisch geladen, drieledige variant:

Wat gebeurt er tijdens *ontmoetingen* op *omgekeerde-integratietonelen*, welke *logica's* gebruiken betrokkenen om *betekenissen* aan die ontmoetingen te verlenen, en in hoeverre en hoe refereren zij daarbij aan *het vreemde*?

In het vierde, vijfde en zesde hoofdstuk presenteer ik de empirische bevindingen, waarbij iedere paragraaf wordt gevolgd door een blok met theoretische reflecties. In **hoofdstuk 4** focus ik daarbij op lijfelijke ontmoetingen tussen de nieuwe en oorspronkelijke bewoners van omgekeerde-integratiebuurten. Dat doe ik vooral door te beschrijven en te analyseren wat er gebeurt als buurtbewoners zonder verstandelijke beperking (een van) hun buurtgenoten met een verstandelijke beperking tegenkomen, al of niet in gezelschap van een zorginstellingsvertegenwoordiger of familielid. Hoe bewegen en gedragen zij zich in dergelijke situaties? In hoeverre verwijderen zij zich, houden ze afstand, zoeken ze toenadering en staan ze stil bij elkaar? Daarnaast beschrijf en analyseer ik op enkele plekken in de tekst ook een persoonlijke ervaring in de ontmoeting met een betrokkene met een verstandelijke beperking.

Allereerst blijkt uit veel verhalen dat buurtbewoners met een verstandelijke beperking in het dagelijks leven zeer weinig op straat komen – en de meesten van hen nooit zonder begeleiding. Gaan wij er – met Goffman – vanuit dat de entourage, het toneel en ons publiek een grote invloed hebben op de ‘rollen’ die wij uitvoeren, dan kunnen wij concluderen dat dit weinig buitenshuis komen eraan bijdraagt dat veel betrokkenen met een verstandelijke beperking stereotype, verveeld of lusteloos gedrag vertonen.

Komen zij wel buitenshuis, dan zien wij dat de buurtbewoners zonder verstandelijke beperking hen dikwijls uit de weg gaan of negeren of tijdens ontmoetingen met de oorspronkelijke buurtbewoners de regie stevig in eigen handen houden. Door de dialoog met Goffmans dramaturgische perspectief leren we deze ontwijkende bewegingen ten aanzien van de ongemakkelijke en verwarrende andersheid van betrokkenen met een verstandelijke beperking te beschouwen als een algemeen menselijke behoefte om alledaagse interacties soepel en (v)luchtig te houden en ongemak en conflicten te voorkomen. Diverse betrokkenen met een verstandelijke beperking krijgen als gevolg van deze algemeen menselijke behoefte tijdens ontmoetingen in de publieke ruimte veelvuldig de rol van ‘niet-persoon’ toebedeeld. Volgens Goffman is iemand die de rol van ‘niet-persoon’ krijgt toebedeeld weliswaar aanwezig bij een interactie, maar slaan de andere aanwezigen geen acht op zijn

voorstelling en houden zij met hun eigen voorstellingen evenmin rekening met hem. Zij handelen zodoende alsof die ander er niet is – niet per se omdat ze hem minder waarde toedichten, maar veel vaker omdat het voor hen onduidelijk is hoe zij met hem moeten omgaan. Goffman stelt dat vroeger vooral slaven met deze benadering te maken hadden, terwijl in moderne westerse samenlevingen vooral bejaarden, jonge kinderen en zieken in de rol van niet-persoon worden geplaatst.

Een derde belangrijke bevinding is dat verscheidene nieuwkomers expliciet melding maken van het ervaren van onbehagen, ongemak, verwarring, angst of afkeer tijdens een ontmoeting met sommige buurtgenoten met een verstandelijke beperking. Vaak hebben hun ongemak en verwarring ermee te maken dat zij niet weten hoe zij op een bevredigende manier met hun buurtgenoten met een verstandelijke beperking kunnen communiceren. De mogelijkheid om verbaal te communiceren is voor veel nieuwe buurtbewoners bijvoorbeeld een even vanzelfsprekende als cruciale voorwaarde voor alledaags burenccontact. Aangezien veel oorspronkelijke buurtbewoners niet of nauwelijks gebruik maken van verbale communicatie, achten deze nieuwkomers het onmogelijk om met hen in contact te komen.

Misschien wel de belangrijkste bevinding van dit hoofdstuk is dat de nieuwkomers de oorzaak van het onbehagen of de verwarring die zij ervaren in de ontmoeting met een buurtgenoot met een verstandelijke beperking vaak gelijk stellen aan de andersheid of de handicap van die ander. Zij lijken er niet bij stil te staan dat zij zelf ook onderdeel zijn van een interactie waarin zij zelf die ervaring opdoen. Vanuit Waldenfels' responsieve perspectief bekeken gaan dergelijke individualiserende benaderingen ten onrechte voorbij aan de relationele kanten van het ervaren van 'vreemdheid': die vreemdheid is nooit terug te brengen tot het kenmerk van één persoon, maar krijgt vorm, invulling en betekenis in de relatie tussen personen.

De vijfde en laatste belangrijke bevinding van hoofdstuk 4 is dat enkele buurtbewoners zonder verstandelijke beperking die geregeld contact zoeken met hun burens met een verstandelijke beperking benadrukken dat het 'hoe' en 'waarom' van menselijke interacties minstens even bepalend is voor de betekenissen die wij eraan verlenen, als het 'wat'. Volgens hen zou dit besef ertoe kunnen leiden dat de nieuwe bewoners van omgekeerde-integratiebuurten op andere dan verbaal-inhoudelijke, cognitieve manieren – en toch (v)luchtig – met hun buurtgenoten met een verstandelijke beperking leren communiceren. Voorbeelden hiervan zijn grapjes, plagerijtjes en stoeipartijtjes (waar ook opvallend veel zorgverleners zich in het contact met hun cliënten van bedienen).

Door de dialoog met Kunnemans interferentieperspectief vat ik die zienswijze op als een pleidooi om meer vanuit 'communicatieve logica' te handelen. Als buurtbewoners zonder verstandelijke beperking, vanuit een streven om onderling begrip en een gelijkwaardige dialoog te bevorderen, meer rekening zouden houden met de non-verbale communicatieve uitingen van hun buurtgenoten met een verstandelijke beperking, dan zou niemand van hen de laatstgenoemden steevast uit de weg gaan, noch uitsluitend verbaal op hen reageren.

In **hoofdstuk 5** staat de sterk geprotocolleerde en georganiseerde omgang met andersheid centraal. Daarbij focus ik allereerst op wat er gebeurt als er tijdens een ontmoeting tussen buurtgenoten met en zonder verstandelijke beperking 'iets' blijkt van de invloed van zorginstellingslogica. Welke ruimte neemt die instrumentele handelingsoriëntatie in tijdens alledaagse interacties in omgekeerde-integratiebuurten? Wat zijn de belangrijkste kenmerken van die manier van denken? En hoe stellen de deelnemers aan een ontmoeting zich ten opzichte van elkaar op, als vooral de min of meer vaststaande denkmodellen en handelingsvoorschriften van een zorginstelling hun denken, doen en laten bepalen?

Vervolgens beschrijf en analyseer ik – ter contrast – wat er gebeurt tijdens interacties waarin de (inter)persoonlijke handelings- en ervaringskennis van de betrokkenen de boventoon voert. Hoe stellen deelnemers zich ten opzichte van elkaar op als een dergelijke communicatieve logica hun handelen bepaalt? Wat zijn de belangrijkste kenmerken van die manier van denken? En in welke mate slagen nieuwe buurtbewoners (en zorgverleners) erin om hun houding en handelen ten aanzien van betrokkenen met een verstandelijke beperking zelf en gezamenlijk vorm, invulling en betekenis te geven, zonder gebruik te maken van gefixeerde, 'objective-rende', professionele kaders?

Net als in het vorige hoofdstuk maak ik bij de presentatie van de empirische bevindingen in hoofdstuk 5 gebruik van fragmenten uit veldnotities, interviewtranscripten en gespreksverslagen. Daarbij staan de ontmoetingen tussen oorspronkelijke buurtbewoners, nieuwkomers en zorgverleners centraal, al beschrijf en analyseer ik ook een persoonlijke ervaring met de sterk geprotocolleerde en georganiseerde omgang met andersheid.

De eerste van de belangrijkste bevindingen van hoofdstuk 5 is dat voor veel zorgverleners in omgekeerde-integratiesettingen het handhaven van rust, veiligheid en regelmaat in het leven van hun cliënten een hoge prioriteit heeft. Zij zijn daarbij sterk gericht op het voorkomen van problemen en overlast. Ook tijdens alledaagse ontmoetingen tussen hun cliënten en nieuwe buurtbewoners hanteren de zorgverleners een sterke focus op wat mis kan gaan. Als gevolg van die risicofocus komen zij bijvoorbeeld dikwijls tussenbeide tijdens interacties tussen buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking, zowel preventief als reactief.

Op de tweede plaats blijkt dat zorginstellingsvertegenwoordigers ook tijdens de meeste voorlichtingsbijeenkomsten voor nieuwe buurtbewoners vaak sterk de nadruk leggen op wat er mis kan gaan – en buurtbewoners zonder verstandelijke beperking in lijn hiermee tot voorzichtigheid manen. Vrijwel geen enkele nieuwkomer voelt zich door de instelling geïnspireerd om in het dagelijks leven toenadering te zoeken. Daarmee heeft de sturende en beschermende aanwezigheid van zorginstellingsvertegenwoordigers vaak een afremmende werking op de ontwikkeling van concrete interacties tussen de oorspronkelijke bewoners en de nieuwkomers.

Hieruit blijkt wat Kunneman – in navolging van Jürgen Habermas (1981/1995) – typeert als 'de kolonisering van de leefwereld door instrumentele logica'. Niet alleen

veel betrokkenen met een verstandelijke beperking ondervinden als gevolg van de focus op rust, veiligheid, regelmaat en preventie grote inperkingen van hun bewegingsvrijheid en hun mogelijkheden om nieuwe mensen te ontmoeten, maar ook de leefwereld van hun buurtgenoten zonder verstandelijke beperking wordt door deze instrumentele ‘zorginstellingslogica’ gekoloniseerd.

Diverse nieuwkomers zouden het dan ook fijn vinden als begeleiders tijdens de schaarse ontmoetingen met hun buurtgenoten met een verstandelijke beperking wat meer op de achtergrond zouden blijven, in de rol van ‘buitenstaander’ in plaats van ‘buffer’. Tegelijkertijd achten velen van hen de aanwezigheid, deskundigheid en betrokkenheid van zorgprofessionals onontbeerlijk voor de omgang met de meeste buurtbewoners met verstandelijke beperking. Sommigen spiegelen hun eigen houding en gedrag tijdens hun interacties met personen met een verstandelijke beperking geregeld aan die van zorgverleners en beschouwen de interpretaties en handelwijzen van laatstgenoemden als leidend. Ook hieruit blijkt de kolonisering van de leefwereld van buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking door zorginstellingslogica.

Een vierde opvallende bevinding is dat veel zorginstellingsvertegenwoordigers en nieuwe buurtbewoners gezamenlijk georganiseerde activiteiten als de belangrijkste graadmeters van integratie lijken te beschouwen. Deze opvatting is echter problematisch voor buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking die met betrekking tot onderlinge ontmoetingen een sterke voorkeur hebben voor, al of niet spontaan, één-op-één contact met mensen met wie zij zich (langdurig) verbonden voelen.

In het laatste deel van hoofdstuk 5 laat ik zien dat er in omgekeerde-integratiesettingen vaak verrassend veel ruimte voor wederzijds plezierige, interpersoonlijke ontmoetingen tussen betrokkenen met en zonder verstandelijke beperking ontstaat. Dit gebeurt als een buurtbewoner zonder verstandelijke beperking of zorgverlener, op basis van zijn persoonlijke overtuigingen en motieven, (tijdelijk) weerstand durft te bieden aan zorginstellingsregels, -protocollen of -routines die de interactie met een betrokkene met een verstandelijke beperking bemoeilijken of verhinderen. Dergelijke Kunnemansiaanse ‘culturalisering door communicatieve logica’ doet zich vaak voor als de interactie buiten de (voor de betrokkene met een verstandelijke beperking zeer vertrouwde) zorginstellingscontext plaatsvindt. Iets vergelijkbaars gebeurt als een zorginstellingsvertegenwoordiger zijn professionele houding en handelen tijdens de interactie met zijn cliënt gepaard laat gaan met weinig opvallende, samenzweerderige (geruststellende of bemoedigende), non-verbale signalen in de richting van een nieuwkomer.

In **hoofdstuk 6** focus ik op de positie van het thema ‘verschil’, zowel in het vermaatschappelijkingsbeleid van de overheid als in het omgekeerde-integratiebeleid van de betrokken zorginstellingen. Hoeveel aandacht en ruimte bestaan er in die beleidsverhalen voor het onderscheidende tussen mensen met en zonder verstan-

delijke beperking? En hoe verhouden de perspectieven van overheids- en zorginstellingsbeleidsmakers zich tot hetgeen de directbetrokkenen bij omgekeerde-integratiesettingen – buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking, familieleden, zorgverleners en middenmanagers – vertellen over hun ervaringen met onderlinge verschillen?

Met die twee vragen in het achterhoofd presenteer ik in dit hoofdstuk rond negen subthema's de opvallendste uitspraken van voormalige overheidsbeleidsmakers, zorginstellingsbeleidsmakers en directbetrokkenen over hoe wij als samenleving omgaan – en om dienen te gaan – met het onderscheidende tussen personen met en zonder verstandelijke beperking.

Bij het schrijven van dit hoofdstuk lette ik – in lijn met de responsieve onderzoeks-traditie – vooral op de contrasten en controversen tussen de verhalen van de leden van deze (door mij samengestelde) groepen. Zodoende construeerde ik een dialoog tussen de perspectieven van mensen die elkaar in het dagelijks leven weinig of niet zullen ontmoeten, een dialoog bovendien rond een ‘thema’ dat hen op zeer uiteenlopende manieren – en in een sterk wisselende intensiteit – bezighield.

Het uitgangspunt voor deze dialoog over verschil was telkens ‘het perspectief van de rijksoverheid’ (zoals verwoord in beleidsnota's en bij monde van twee voormalige hoge VWS-ambtenaren). Op dit overheidsperspectief reflecteerde ik steeds in twee stappen: allereerst met behulp van de verhalen van zorginstellingsbeleidsmakers en daarna met die van de buurtbewoners met en zonder verstandelijke beperking, familieleden, zorgverleners en middenmanagers. Ik koos voor deze presentatievolgorde, omdat ik het niet alleen van groot belang achtte om zoveel mogelijk diversiteit in de geconstrueerde dialoog over ‘verschil in (omgekeerde) integratiebeleid’ aan te brengen, maar ook opdat de betrokkenen met de minste invloed op het gevoerde beleid telkens het laatste woord zouden hebben. Daarnaast probeerde ik met deze ordening eveneens tegemoet te komen aan de tussenpositie van bestuurders in omgekeerde-integratiesettingen, die hun beleid enerzijds afstemmen op dat van de overheid en anderzijds vaak ook rekening willen houden met de ‘kleine verhalen’ van directbetrokkenen die zich niet (altijd) in dat overheidsbeleid herkennen.

Wat allereerst naar voren komt in deze dialoog is dat de overheid in haar vermaatschappelijkingsbeleid van de afgelopen twintig jaar hoofdzakelijk heeft gefocust op het versterken van de overeenkomsten en het oplossen van de aanwijsbare materiële en maatschappelijke verschillen tussen Nederlanders met en zonder handicap. Zij deed dit onder meer met het terugdringen van de (invloed van) grootschalige intramurale instituten en het stimuleren van kleinschalige, geïntegreerde woon- en zorgvoorzieningen. Daarmee heeft zij, volgens veel zorginstellingsbeleidsmakers en wettelijke vertegenwoordigers in omgekeerde-integratiesettingen, te weinig oog gehad voor die onophefbare individuele verschillen tussen personen met en zonder verstandelijke beperking die de onderlinge omgang moeilijk, problematisch en soms onwenselijk maken.

Met behulp van Waldenfels' responsieve perspectief beschouw ik die dominante

beleidsfocus op overeenkomsten als een (vergeefse) poging om de andersheid van de betrokkenen met een verstandelijke beperking te ontvreemden. Vanwege die ontvreemdende overheersingspoging beschouwen verscheidene kritische directbetrokkenen het door de overheid uitgewerkte ‘burgerschapsideaal’ als een ontoereikend beleidsuitgangspunt; in hun ogen doet het te weinig recht aan de eigenheid en kwetsbare (sociale) positie van hun kind, broer of zus c.q. cliënt.

Een tweede opvallende twistpunt betreft de betekenis van ‘kwetsbaarheid’, ‘veiligheid’ en ‘bescherming’. De rijksambtenaren benadrukken vooral de potentieel betuttelende en marginaliserende kanten van een sterke gerichtheid op de kwetsbaarheid en bescherming van personen met een verstandelijke beperking. Zij beschouwen die focus als een belangrijk symbool van de allesbepalende invloed van grootschalige intramurale zorginstellingen die vaak niet in het belang van haar cliënten is. De overheidsbeleidsmakers zijn er bijvoorbeeld van overtuigd dat er geen omgekeerde-integratiesettingen zouden zijn, als de individuele ondersteuningsvraag van personen met een verstandelijke beperking leidend zou zijn voor het beleid van zorgaanbieders. Veel instellingsbestuurders daarentegen, claimen dat hun beleidsuitwerking (in grote lijnen) juist tegemoet komt aan wat hun cliënten en hun wettelijke vertegenwoordigers willen. In reactie daarop betogen diverse familieleden, zorgverleners en middenmanagers dat het vaak onmogelijk is om de individuele vraag van de betrokkenen met een verstandelijke beperking te achterhalen. Daarnaast vertellen zij dat hun eigen focus op ‘kwetsbaarheid’ en ‘bescherming’ vooral voortkomt uit persoonlijke ervaringen met de concrete bedreiging van de andersheid van hun familielid c.q. cliënt door buitenstaanders, bijvoorbeeld door onverschilligheid, afwijzing, pesterijen en agressie.

Een derde controverse over verschil vloeit voort uit het gegeven dat overheids- en instellingsbeleidsmakers zich naar buiten toe nagenoeg niet uitspreken over het belang van ruimte en aandacht voor onvermijdbaar ongemak tijdens interacties tussen personen met en zonder verstandelijke beperking. Zij focussen daarentegen sterk op de overbrugbaarheid van de onderlinge verschillen. De toepassing van Waldelfels’ perspectief laat zien dat zij – naar ik aanneem met goede bedoelingen – hiermee de andersheid van veel betrokkenen met een verstandelijke beperking lijken te ontvreemden (assimileren) of te onteigenen (romantiseren).

Voor familieleden, zorgverleners en nieuwe burens is het ervaren en erkennen van de onophefbare en ongemakkelijke kanten van verschil juist onlosmakelijk verbonden met de invulling van hun relatie met betrokkenen met een verstandelijke beperking. Diverse zorginstellings- en wettelijke vertegenwoordigers benadrukken dan ook dat er pas voldoende ruimte voor hun cliënten c.q. familieleden zal ontstaan, als de rest van onze samenleving bereid is om vaker geconfronteerd te worden met onvoorspelbare, ongemakkelijke en onophefbare andersheid. Zij tonen zich echter pessimistisch over die maatschappelijke bereidheid en achten het ook onwaarschijnlijk dat de nieuwkomers in omgekeerde-integratiesettingen in het alledaagse leven open zullen staan voor moeilijke of confronterende interacties met de oorspron-

kelijke buurtbewoners. Volgens veel directbetrokkenen is harmonie in een omgekeerde-integratiesetting het hoogst haalbare. Zij bepleiten geen openbare maar ‘exclusieve’ ruimte voor de confronterende en verwarrende uitingen van personen met een verstandelijke beperking.

De vierde en laatste belangrijke empirische bevinding van hoofdstuk 6 is dat zowel rijksambtenaren, zorginstellingsbestuurders als directbetrokkenen vooral wijzen naar de verantwoordelijkheid die andere partijen hebben voor het aanjagen of faciliteren van ontmoetingen en verbindingen tussen personen met en zonder verstandelijke beperking. De overheid wijst (met hooggespannen verwachtingen) op de hoofdrol van wethouders en andere lokale bestuurders; de instellingsbeleidsmakers wijzen (doorgaans met laaggespannen verwachtingen) op de hoofdrol van hun personeel; de nieuwkomers wijzen naar instellingsbestuurders en zorgverleners, en de familieleden ten slotte, benadrukken zowel de hoofdrol van nieuwkomers, overheidsinstanties, instellingsbestuurders, zorgverleners als die van betrokkenen met een verstandelijke beperking.

Volgens Goffman is de overtuigingskracht van iemands rol tijdens een ontmoeting sterk afhankelijk van de context waarin de voorstelling plaatsvindt: hoe groter de coherentie tussen beide, des te meer zullen de andere deelnemers aan de ontmoeting bereid zijn hun eigen voorstelling op de onze af te stemmen. Zo bezien lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de (overheids)beleidsmakers en directbetrokkenen wederzijds betekenisvolle ontmoetingen zouden kunnen stimuleren als zij hun verhalen over de invulling ervan – opnieuw en gezamenlijk – zouden willen afstemmen op de lokale context van omgekeerde-integratiesettingen. Anders gezegd: zodra de directbetrokkenen bereid zouden zijn om mee te denken over wat er op hun omgekeerde-integratietoneel nodig is om ruimte te maken voor alle bovengenoemde hoofdrollen, wordt het voor de (overheids)beleidsmakers onontkoombaar om creatief en gedetailleerd te werken aan geloofwaardige en innemende ‘verhaallijnen’ voor een gezamenlijke voorstelling, waarin al die rollen tot hun recht zouden kunnen komen.

In de door mij geconstrueerde dialoog tussen de perspectieven van (overheids)beleidsmakers en directbetrokkenen bestaat weinig overeenstemming over de verhaallijn waarlangs de interacties tussen alle partijen zouden kunnen plaatsvinden. De grote vraag is dan ook welke door alle betrokkenen gedeelde verhaallijn (die is afgestemd op de persoonlijke kenmerken van de hoofdrolspelers en de contextuele kenmerken van de omgekeerde-integratietonelen) hier verandering in zal kunnen brengen.

In **hoofdstuk 7** ten slotte, bespreek en interpreteer ik de belangrijkste bevindingen van mijn onderzoek en doe ik op basis daarvan enkele voorstellen voor toekomstig onderzoek en praktijkverbetering.

Dat doe ik niet in de klassieke vorm van conclusies en aanbevelingen, maar ik presenteer mijn bevindingen als een ‘agenda voor onderhandeling’ (Guba & Lincoln, 1989, p.

218; zie ook Abma, 1996, p. 97). In deze onderhandelingsagenda reik ik de belangrijkste controversiële punten uit mijn dataverzameling aan, waarover de betrokkenen bij omgekeerde-integratiesettingen (samen) verder kunnen nadenken en spreken. Als responsieve onderzoeker heb ik immers niet het laatste woord over de issues van de onderzoeksdeelnemers, maar wil ik door het uitwisselen van hun persoonlijke verhalen en interpretaties vooral individuele en collectieve leerprocessen op gang brengen en ondersteunen.

De kern van mijn onderzoek is dat wij met betrekking tot ontmoetingen in omgekeerde-integratiesettingen geneigd zijn om de confrontatie met ongemak en onophefbaar verschil te ontlopen. Het ontwijken, negeren of onbesproken laten van de ongemakkelijke en verwarrende andersheid van betrokkenen met een verstandelijke beperking vindt niet alleen plaats op microniveau (directe ontmoetingen tussen individuen), maar ook op meso- (de invloed van de zorginstelling) en macroniveau (in het rijksoverheidsbeleid).

Van de dialoog met Goffmans dramaturgische perspectief kunnen we leren om het als een teken van onvermogen en – in mindere mate – goede wil te zien, dat betrokkenen zonder verstandelijke beperking de confrontatie met de andersheid van personen met een verstandelijke beperking in het dagelijks leven dikwijls proberen te voorkomen. Meestal doen zij dit immers vooral omdat ze niet weten hoe zij op een alternatieve, wederzijds plezierige en constructievere manier zouden kunnen reageren op het onbehagen dat zij door de interactie met die ander ervaren. Zo bezien is er op het gebied van interpersoonlijke ‘kennis-making’ tussen de oorspronkelijke en nieuwe buurtbewoners dus nog veel te winnen als de zorginstellingsvertegenwoordigers dit zouden toelaten, aanmoedigen of er desgewenst bij zouden assisteren, bijvoorbeeld door persoonsgerichte communicatietips te geven. Opvallend veel zorginstellingsvertegenwoordigers en ook diverse nieuwkomers geven echter aan dat zij zich hiertoe niet voelen uitgedaagd en gefaciliteerd door een heldere, overtuigende beleidsvisie van de instelling en de overheid.

De dialoog met Kunne-mans interferentieperspectief leidt allereerst tot het inzicht dat de hegemonie van instrumentele logica in het leven van de betrokkenen met een verstandelijke beperking tot op zekere hoogte onvermijdelijk is en dat dit voor hen en de andere betrokkenen zowel positieve als onwenselijke consequenties heeft. Daarnaast laat de dialoog met Kunne-man echter ook zien dat zowel zorgverleners als nieuwkomers door de inzet van individuele overtuigingen, initiatieven, creativiteit en moed de soms verstikkende deken van protocollen en routines tijdelijk opzij kunnen schuiven, waardoor er verrassend veel ruimte ontstaat voor interpersoonlijke kennis-making en verbinding. Daarbij lijkt de hedendaagse invulling van het burgerschapsideaal slechts zeer beperkte relevantie te hebben, omdat die invulling niet faciliterend is voor de omgang met een grote mate van afhankelijkheid, kwetsbaarheid en onvoorspelbaarheid, c.q. voor datgene waar de instrumentele logica van de zorginstelling in het dagelijks leven haar handen vol aan heeft.

De dialoog met Waldenfels’ responsieve perspectief (1990/2013, 1997/2013, 2004)

onderstreept dat het onmogelijk is om na het waarnemen van een ander niet op zijn andersheid te reageren. Die andersheid trekt als eerste onze aandacht – voordat wij daar iets aan kunnen doen – en de manier waarop we ons vervolgens tot die ander verhouden moet beschouwd worden als een reactie op diens andersheid. Van Waldenfels kunnen we eveneens de twee meest voorkomende bewuste reacties op de voor ons verwarrende andersheid van personen met een verstandelijke beperking leren kennen: assimilatie of romantisering. In beide gevallen staan we er echter onvoldoende bij stil dat onze ervaring met vreemdheid tijdens de ontmoeting met anderen vooral iets zegt over onze eigenheid, opvattingen, voorkeuren en sterke en zwakke kanten, en dat die ervaring ons niets leert over die anderen. Pas als wij erkennen dat verschil, andersheid en vreemdheid relationele begrippen zijn, kunnen we proberen om aansluitende antwoorden te zoeken op die onophefbare en voor ons onkenbare andersheid, in de wetenschap dat we die anderen daarmee nooit volledig en definitief recht zullen kunnen doen.

Op basis van deze bevindingen stel ik voor om in toekomstig onderzoek te blijven streven naar een gelijkwaardige en open dialoog tussen de perspectieven van de verschillende onderzoeksdeelnemers, een dialoog die hen en de onderzoekers kennis oplevert die hen kan helpen om hun inzicht in hun eigen situatie en die van anderen te vergroten.

Tegelijkertijd kan ik niet anders dan concluderen dat deze dialogische benadering mij niet dichterbij de perspectieven van niet-sprekende betrokkenen met een verstandelijke beperking heeft gebracht, maar me vooral kennis heeft opgeleverd over mezelf in relatie tot die andersheid en over mogelijke manieren om met die andersheid om te gaan, zonder die te overmeesteren. Deze kennis was onmiskenbaar onderhevig aan persoons-, situatie-, maatschappij- en cultuurgebonden invloeden. In lijn met Balagangadhara (1994/2005, 2012) en Renders (2012) trek ik hieruit de conclusie dat wij als sociaal wetenschappers alleen dan fundamentele kennis kunnen opdoen over andersheid en verschil, als wij 1. de limieten van onze eigen (westers georiënteerde) denkkaders en beschrijvingen erkennen en 2. deze afzetten tegen andere persoons-, maatschappij- en cultuurgebonden denkbeelden over andersheid en verschil.

Ten slotte stel ik voor dat praktijkonderzoekers in de verstandelijk gehandicapten-zorgsector mensen met een ernstige verstandelijke beperking vaker als ijk- en vertrekpunt van hun onderzoek dienen te nemen en geef ik enkele voorbeelden van manieren waarop wij dit zouden kunnen doen.

In mijn voorstellen voor praktijkverbetering pleit ik op basis van mijn bevindingen enerzijds voor meer tijd en aandacht voor dialoog tussen de verschillende belanghebbenden en anderzijds voor een streven naar meer ruimte voor uiteenlopende manieren om met verschillen tussen personen met en zonder verstandelijke beperking om te gaan. Dit alles in de wetenschap dat die ruimte altijd te weinig zal zijn en dat ontmoetingen met personen met een verstandelijke beperking altijd ook onze twijfels, onzekerheden en tekortkomingen zullen blootleggen. Het gaat me

echter om het belang van een aanhoudend streven om elkaar te leren kennen en recht te doen.

Zorgprofessionals zullen beter toegerust moeten worden om, hetzij samen met hun cliënten, hetzij zelf, beslissingen te kunnen maken waaruit in toenemende mate blijkt dat personen met een verstandelijke beperking veel meer zijn dan een cliënt in een zorgsysteem. Daarnaast mag van zorgaanbieders verwacht worden dat zij in hun beleid meer kleur bekennen en hun keuzes niet alleen laten afhangen van de bekostigingssystematieken van zorgverzekeraars, maar vooral van een aanhoudende open dialoog met personen met een verstandelijke beperking, familieleden, zorgverleners en buurtbewoners zonder verstandelijke beperking. De overheid ten slotte, dient zorgaanbieders niet louter af te rekenen op cijfers, checklisten en op de fysieke positie van hun woon- en zorgvoorzieningen, maar zou hen ook kunnen uitdagen om aan te tonen dat zij in hun beleid nadrukkelijk rekening proberen te houden met de perspectieven en ervaringskennis van de directbetrokkenen.

Responding to otherness. About encounters between people with and without intellectual disabilities in 'reversed integration' settings

Summary

In the current Dutch chronic care and social welfare sector, participation and inclusion are in the spotlights, at the same time raising all kinds of questions and debate: What does it mean if we would want people with intellectual disabilities to participate in our society? What does this participation demand from both civilians with and without intellectual disabilities? Can we truly encounter one another? And by doing so, how do we deal with mutual differences?

In this book I present my PhD-research about what happens during encounters in 'reversed integration' settings [Dutch: 'omgekeerde integratie'] – formerly sheltered institutional sites where people without intellectual disabilities become neighbours of people with intellectual disabilities – and the meanings the people concerned attach to what they experience during those encounters.

In **chapter 1** I map the research context, research locations, and my research question. Therefore I start with sketching the background of 'reversed integration': the Dutch normalization and communalization policies ['vermaatschappelijkingsbeleid'] that started to influence the care and support services for people with disabilities since the early 1990's. This 'Community care' is the result of the cooperation between critical parents and other advocates of the 'citizenship movement' ['burgerschapsbeweging'] who collaborated with the Ministry of Health and Social Affairs ['Ministerie van VWS'] in an attempt to grant people with disabilities a valued place in our society – as full-fledged citizens. They considered deinstitutionalization a first and important step: the dismantling of the many large-scale institutions which, due to their existence as alternative societies, at a great distance of the living environment of people without intellectual disabilities, facilitated exclusion and marginalization. Instead of those independent, remote, large-scale, intramural services, care providers should invest in small-scale living and care facilities within the community. This kind of 'physical integration' could give the initial impetus to 'full-fledged citizenship' of people with intellectual disabilities and could also facilitate encounters between people with and without intellectual disabilities.

However, not everyone agreed on the intended dismantling of the intramural care facilities. A group of concerned parents of people with intellectual disabilities took a stand against this movement, together with a large share of the institutions them-